

КЛАСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИЧНИХ РЕАЛІЙ ТА ЇХ ПЕРЕДАЧА НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ)

Статтю присвячено дослідженню класифікації українських історичних реалій, на основі відібраних прикладів вживання реалій виокремлено основні семантичні групи історичних реалій. В статті розглядаються визначення понять «матеріальні архаїзми», «історизми», «історичні реалії». Крім того, проаналізовано основні способи передачі українських історичних реалій німецькою мовою.

Ключові слова: історичні реалії, історизми, матеріальні архаїзми, перекладацькі прийоми.

Пам'ять минулого, або ж історична пам'ять – святиня духу кожного народу, його слава, велич, міць держави і згуртованість нації, невід'ємний обов'язок кожного громадянина зокрема і запорука щасливої долі цілої країни. Всім нам добре відомі слова світоча української літератури та культури М.Т. Рильського: «Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не годен пошани». Скільки ж змісту вкладено в ці слова, адже це своєрідне застереження від помилок, своєрідний заповіт майбутнім поколінням, який закликає до знання й шанування своєї історії, адже це історія країни в якій ми живемо, історія становлення держави, якою ми, як громадяни, маємо пишатися і не повинні забувати.

Завдяки великій кількості як наукових джерел, так і художніх творів читачі мають змогу вибрати шлях ознайомлення з історією того чи іншого народу, країни, держави. А завдяки перекладам цих самих творів та наукових праць з історії таку змогу мають і представники інших національностей. Тому дуже важливо для перекладачів максимально точно і без втрат, як змістової, так і естетичної інформації, вміти передати національно-культурні та історичні особливості тексту, який перекладається. Спільним для усіх історичних текстів є опис історичної події, доби, для передачі особливостей якої, для змалювання воїнської честі та слави, автори використовують такий шар словникового складу мови, як матеріальні архаїзми, так звані історизми або історичні реалії. В нашому дослідженні ми розглянемо семантичний поділ історичних реалій, а також простежимо особливості відтворення українських історичних реалій німецькою мовою на прикладах художніх прозових текстів, а саме історичної повісті І.Я. Франка «Захар Беркут», а також історичного роману С. Скляренка «Володимир» та їх перекладів німецькою мовою.

Актуальність наукової розвідки зумовлена тим, що українські історичні реалії в художніх прозових текстах та їх відтворення німецькою мовою недостатньо досліджені, хоча й виконують важливу роль при відтворенні історичного забарвлення твору.

З розвитком суспільства, з плином часу мова кожного народу постійно зазнає змін причому порівняно з фонологічною і граматичною системами, найшвидше

змінюється лексична система. Одні слова зникають з постійного вжитку мови, інші – з'являються, змінюється й саме значення слів, що зумовлює виникнення таких понять, як неологізми, запозичення, архаїзми та історизми.

Детальніше розглянемо історизми або історичні реалії. Історизми – слова, які вийшли з ужитку в зв'язку зі зникненням позначуваних ними понять [1].

Наприклад: *восвода* «полководець», *смерд* «у стародавній Русі – селянин, який входить у сільську общину і сплачував данину феодалові», *копа* «в XV–XVIII ст. – збори сільською громади для розв'язування судових або громадських справ», *посадник* «намісник князя», *тисяцький* «начальник тисячі військового ополчення [1;2], *Knecht* „Dienr, Untergebener, Person, die für einen Bauern arbeitet, auf einem Bauernhof angestellt ist“, *Gemach* „fürstliches Zimmer“ [5].

Варто розмежовувати поняття історизми та архаїзми. Історизм – це лінгвістичне поняття про слова або стійкі словосполучення, що являють собою назви зниклих предметів, явищ людського життя. Історизми відносяться до пасивного словника і не мають синонімів у сучасній мові. В свою чергу архаїзм – застаріле слово, мовний зворот або граматична форма, що вийшли з ужитку. У більш точному розумінні до архаїзмів належать слова, «що називають такі предмети чи поняття, які самі по собі аж ніяк не застаріли, але для позначення яких тепер користуються іншими словами» [4, 5].

Розрізняють матеріальні та стилістичні архаїзми. Перші використовуються «сучасними письменниками в мові історичних романів, повістей, оповідань та інших творів. Відтворюючи факти і події минулих історичних епох, письменник, природно, активізує, оживляє і слова-позначення, що належать до тих епох» [4, 5-16].

Щодо класифікації реалій, то їх існує велика кількість, адже реалії поділяють за тематичним, структурним та часовим принципом.

Українсья дослідниця реалій Р.П. Зорівчак з історико-семантичного погляду виокремлює власне реалії та історичні реалії, подаючи наступне визначення останніх: історичні реалії – семантичні архаїзми, які внаслідок зникнення референтів входять до історично дистантної лексики, втративши свою життєздатність. Їм властива сема «минуле», пов'язана із старінням референта, виходом позначуваного ним з царини активної суспільної практики мовного колективу [3, 70]. Дослідниця слушно зазначає, що історичні реалії містять фонові знання культурної спадщини кожного народу, адже їм притаманний не лише національний, а й хронологічний колорит.

Про історичні реалії говорять зазвичай з урахуванням історичної віднесеності реалій до тої чи іншої епохи, не втрачаючи з виду їх предметного змісту, який поєднує їх з відповідними групами предметної класифікації. Тому переклад реалій – не лише передачі їх матеріального змісту, а й відтворення їх історичного забарвлення та інших видів юнотатії.

Розглянемо тепер семантичний поділ українських історичних реалій, вибраних з художніх прозових текстів, а саме історичної повісті І.Я. Франка «Захар Беркут», а також історичного роману С. Скляренка «Володимир». Крім того, розглянемо та проаналізуємо основні перекладацькі прийоми відтворення реалій у німецькомовних перекладах вищезазначених творів, спробуємо простежити взаємозалежність

співвіднесення семантичної групи історичних реалій та перекладацького прийому, який було застосовано для передачі цієї реалії.

Оскільки події, описані в обох творах, відносяться до доби Київської Русі, ми не розмежовували історичні реалії, які зустрічаються в обох текстах. Історичні реалії з вибраних нами творів різноманітні за семантикою, структурою, походженням, але вони створюють образну систему, яка органічно поєднує нас з епохою X-XII ст. Їх можна виділити в такі семантичні групи слів:

1) слова, що характеризують класову структуру суспільства, соціальний стан.

Наприклад: *бояри* – *Bojaren*; *смерди* – *Gesinde, Knechte, Bauern*; *холопи* – *Knechte, Hörige, Sklawenopack, niedrige Leute*, *рабиня* – *Magd*, *трел(раб)* – *Knecht*.

– *Син рабині* вельми хитрий, – зупинивши коня, відповів Блюд. – *Vin* веде з собою язичеську полунощну силу, що стоїть за старий закон, йому, як *робочичу*, допомагають *смерди* [Скляренко 1991, 58]. – „*Der Sohn der Magd ist schlau*“, *antwortete Bljud*. „*Er tritt für das alte Gesetz ein, und damit gewinnt er die Bauern*...“ [Sklyarenko 1989, 111].

Ту – син рабині і сам раб [Скляренко 1991, 45]. – *Du bist der Sohn einer Magd und selbst ein Knecht* [Sklyarenko 1989, 93].

Таким чином, спостерігаємо, що лексика даної групи передається за допомогою транскрипції/транслітерації, контекстуального перекладу, віднайдення ситуативного відповідника.

2) Лексика на позначення військових понять, звань, посад.

Наприклад: *воєводи* – *Wojewoden*, *гридні* – *Griden-Gridni*, *посадник* – *Posadnik*, *тисяцький* – *Heerführer*, *дружина* – *Drushina, Mannen*.

У Новгороді Добрині вільніше, тут він рівня всім *боярам і воєводам*, стоїть над ними, бо є правою рукою Володимира, стане ще вище, коли залишиться його *посадником* [Скляренко 1991, 40]. – *In Nowgorod war er allen Bojaren und Wojewoden gleichgestellt, und als Possadnik würde er sogar über ihnen stehen* [Sklyarenko 1989, 83].

Але чи прийме Гора Добриню? Він задав літа, коли був *гриднем у дружині* князя Святослава, *сотенним*, став, нарешті, *воєводою-єм* Володимира [Скляренко 1991, 40]. – *Aber würde die Gora ihn, Dobrynja, aufnehmen, den ehemaligen Griden in der Drushina des Fürsten Swjatoslaw?* [Sklyarenko 1989, 83].

– *Пощо поспішаєте, дружино моя?* [Скляренко 1991, 45]. – *Weshalb habt ihr es so eilig, meine Drushinniki?* [Sklyarenko 1989, 92].

– *Гридні*, – велів він, – *я говоритиму з княжною...* *Запалить світло* [Скляренко 1991, 47]. – „*Gridni*“, *befahl er*, „*öffnet der Fürstentochter die Tür und zündet Licht an*“ [Sklyarenko 1989, 95].

Вищезазначені реалії відтворюються за допомогою транскрипції/транслітерації, а також здійснюється контекстуальний переклад. На нашу думку, застосування транскрипції не в усіх випадках є вдалим, оскільки якщо реалія «*дружина*» часто зустрічається в тексті в транскрибованому вигляді як *Drushina*, бо спершу було подано німецький відповідник цієї лексеми – *Mannen*, чим роз'яснено значення слова *дружина*, тому вживання транскрипції вправдане. У випадку вживання лексеми «*гридень*» і її передачі транслітерацією доречніше було б подати спершу роз'яснення, застосовуючи контекстуальне тлумачення чи комбіновану перифразу, тим більше, що

транслітерувалася форма однини і множини, а іноземний читач навряд чи знає правило утворення множини українських слів і хіба що тільки за контекстом збагне, чому в одному випадку вживається *Griden*, а в іншому – *Gridni*.

3) Назви старовинної зброї.

Наприклад: *лук, сагайдак зі стрілами* – *Bogen und Köcher mit Pfeilen*.

Тож, не говорячи ані слова, не відзиваючися ні до кого, він вихопив важку залізну *стрілу з сагайдака*, положив на *лук* і намірявся до звіра [Франко 1978, 17]. – *Darum zog er, ohne ein Wort zu sagen und ohne einen Blick auf die anderen zu werfen, einen schweren Eisenpfeil aus seinem Köcher, legte an und zielte auf die Bestie* [[Franko 1955, 22].

Для перекладу вищенаведеної лексики було вжито ситуативний відповідник.

4) Назви будівель, їх частин.

Наприклад: *стравниця* – *Speisesaal*, *палата* – *Gemach*.

Князь Володимир вийшов з *палати*, проминув кілька переходів, де стояли озброєні вої, і потрапив до *стравниці* [Скляренко 1991, 48]. – *Fürst Wladimir verließ das Gemach und begab sich in den Speisesaal* [Skljarenko 1989, 96].

Лексику даної групи було перекладено за допомогою контекстуального перекладу.

5) Географічні назви.

Наприклад: *Новгород* – *Nowgorod*, *Гора* – *Gora*, *Русь* – *Rus*, *Київ* – *Kiew*, *Полоцьк* – *Polozk*, *Галич* – *Halytsch/Halitsch*, *Дніпро* – *Dnipro*, *Червона Русь* *die Rote Rus* (ein historisches Gebiet, ein Teil der Alten Rus, später Galizien genannt).

Доля *Полоцька* вирішувала успіх усієї його справи, важкого походу на *Київ*. І менер ще попереду був далекий шлях [Скляренко 1991, 49]. – *Das Schicksal von Polozk hatte über das ganze Unternehmen – die große Heerfahrt nach Kiew – entschieden, und der erste Sieg beflügelt einen Menschen immer* [Skljarenko 1989, 97].

За *Київ* турбуватись не доводиться. Супроти Володимира стане вся *Гора, Подол і Оболюнь* також нам допоможуть [Скляренко 1991, 58]. – *Um Kiew mach dir keine Sorgen. Die ganze Gora ist gegen Wladimir, der Podol und die Obolon ebenso* [Skljarenko 1989, 111].

Найіперші міста – *Київ, Канів, Переяслав* – упали і були зруйновані до основи [Франко 1978, 67]. – *Die wichtigsten Städte, Kiew, Kanew und Perejaslaw, fielen und wurden bis auf den Grund vernichtet* [Franko 1955, 90].

Топоніми та гідроніми зазвичай передаються транскрипцією/транслітерацією, хоча на прикладі топоніма Червона Русь маємо змогу спостерігати використання таких перекладацьких прийомів, як: калька, контекстуальне розтлумачення, комбінова-на реномінація.

6) Лексика на позначення понять державно-адміністративного устрою та суспільного життя.

Наприклад: *кона* – *Beratung, Versammlung, Gemeinderat, Gemeindeversammlung, Gemeindeberatung*; *конне знамено* – *Gemeindefahne*, *віче* – *Volksversammlung*, *виборний* – *Vertreter zum Gemeinderat*.

«На кону скликають – на *раду громадську*, – сказав Максим» [Франко 1978, 36]. – *Man ruft Leute zur Versammlung, zum Gemeinderat* [Franko 1955, 40].

Лексика даної групи відтворюється перекладачами за допомогою гіперонімічно-го перейменування, калькування та дескриптивної перифрази.

7) Імена історичних осіб, антропоніми минулих часів.

Наприклад: *Святослав* – *Swjatoslaw*, *Володимир* – *Wladimir*, *Ярополк* – *Jaropolk*, *Рогнедъ* – *Rogned*, *Захар* – *Sahar*, *Мирослава* – *Myrosława/ Miroslawa*, *Данило Романович* – *Danylo Romanowytsch/ Daniel Romanowitsch*, *Тугар Бовк* – *Tuhar Wowk/ Tugar Wolk*.

Князь *Святослав* надіявся на всіх своїх трьох синів; виїжджаючи на останню брань з ромеями, він посадив на столі в Кисві *Ярополка*, в землі Деревській – *Олега*, а *Володимира* послав у Новгород [Скляренко 1991, 25]. – *Als Swjatoslaw in Bulgarien und an der Donau kämpfte, regierte jeder der Söhne in seinem Land, Jaropolk in Kiew, Oleg im Land der Drewljanen und Wladimir in Noworod* [Skljarenko 1989, 55].

Я боярич князя *Данила*, – гордо відповів їм *Тугар Бовк* [Франко 1978, 49]. – „*Ich bin ein Bojar des Fürsten Daniel!*“ antwortete *Tugar Wolk* stolz [Franko 1955, 63].

Антропоніми зазвичай передаються при перекладі транскрипцією/транслітерацією. Маємо змогу спостерігати випадки хибної передачі як окремих фонем, так і цілого слова. Так сталося через те, що деякі переклади було здійснено за посередництва російської мови, а не безпосередньо з української.

Підсумовуючи здійснений нами аналіз класифікації історичних реалій та їх особливостей відтворення німецькою мовою, вважаємо за потрібне наголосити на наступному: історичні реалії надзвичайно різноманітний та численний шар лексики, який охоплює велику кількість мовних одиниць, тому має розгалужену класифікацію, в якій виділяють назви класової структури суспільства і соціального стану; назви військових звань, посад, понять; назви зброї; назви будівель; географічні назви; поняття державно-адміністративного устрою; імена історичних осіб.

У розглянутих нами творах історичні реалії вживаються в традиційному плані, оскільки є нормою для того часу, який описується в творах. Ці нейтральні на перший погляд слова, виступаючи в прямій номінативній функції, є необхідними мовними засобами, які органічно пов'язують читача з епохою, зображеною в творі.

Лексика літературного твору містить в собі свідчення про історію, культуру, традиції того народу, мовою якого написано твір. Використовуючи реалії в своїх творах, автор має на меті точніше і повніше відтворити світ матеріальної дійсності, зробити яскравішим уявлення художніх образів шляхом опису побуту та історичних подій.

Щодо особливостей відтворення українських історичних реалій німецькою мовою, то в більшості випадків вживаються такі перекладацькі прийоми, як: транскрипція/транслітерація, яка краще передає національний колорит та звучання реалії; контекстуальний переклад, калька, комбінована реномінація, гіперонімічне перейменування, а також дескриптивна перифраза, що сприяють наближенню перекладеного тексту до культури реципієнта. Варто також зазначити, що не існує чітко визначеного перекладацького прийому для передачі лексики тієї чи іншої групи, адже кожна реалія своєрідна і потребує індивідуального підходу при перекладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з. Дод., допов. на CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад / Р. П. Зорівчак. – Л., 1989. – 216 с.
4. Лугова Т.М. Словник-довідник труднощів української мови (вживання архаїзмів та історизмів). – Маріуполь, 2012 – 40 с.
5. Duden 10. Das Bedeutungswörterbuch: Wortschatz und Wortbildung. Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 2010. – 1151 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Скляренко, С. Д. Володимир: Роман – К.: Веселка, 1991. – 539 с.
2. Франко І. Я. Зібрання творів у 50-и томах. – К.: Наукова думка, 1978, т. 16, С. 9 – 154.
3. Franko I. Sturm im Tuchla-Tal. Verlag Kultur und Fortschritt, Berlin, 1955. Deutsch von Marga Bork. – 224 S.
4. Skljarenko S. Wladimir. Verlag der Nation, Berlin, 1989. Deutsch von Traute Stein. – 416 S.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2015 р.

Подорожня Е.Ю., асп.,

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, г. Київ

КЛАССИФИКАЦИЯ УКРАИНСКИХ ИСТОРИЧЕСКИХ РЕАЛИЙ И ИХ ПЕРЕДАЧА В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ПРОЗЫ)

Статья посвящена исследованию классификации украинских исторических реалий, на основе отобранных примеров употребления реалий выделены их основные семантические группы. В статье рассматриваются определения понятий «материальные архаизмы», «историзм», «исторические реалии». Проанализированы основные способы передачи украинских исторических реалий при переводе на немецкий язык.

Ключевые слова: историческая реалья, историзм, материальный архаизм, переводческий прием.

Podorozhna K., PhD student,

Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

CLASSIFICATION OF UKRAINIAN HISTORICAL REALIA AND THEIR RENDERING IN THE GERMAN TRANSLATIONS (BASED ON LITERARY PROSE TEXTS)

This article deals with the classification of Ukrainian historical realia as well as with the peculiarities of rendering these realia in German translations. The basic semantic groups of historical